

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'EDIFICI MEDIEVAL DE TORREFERRUSSA (SANTA PERPÈTUA DE MOGODA, VALLÈS OCCIDENTAL): IDENTIFICACIÓ DE LA DOMUS FORTIFICADA DE CANALIES (SEGLES XII-XIII)

Joana Melo i Colldeforns (Arrago, SL)

Situació i descripció del jaciment

L'edifici de la Torreferrussa es troba situat dins el terme municipal de Santa Perpètua de Mogoda (Vallès Occidental), concretament al costat de l'autopista A7, a l'oest del nucli urbà i allunyat d'aquest, amb accés per la B-140. Es troba situat al punt més alt del turó (llengua elevada del terreny), a 86,3 m sobre el nivell del mar, entre la riera de Santiga (o riera Seca) i la riera de Polinyà.

Es tracta d'un edifici fruit de diverses etapes constructives, format per dos cossos paral·lels de planta rectangular allargassada (el central està lleugerament endinsat i és més ample), i dos més que tanquen l'edifici pels cantons nord i sud. L'edifici es distribueix a partir del pati interior central. L'estructura, de dues plantes, està condicionada per l'existència d'una torre circular d'època medieval situada enmig de l'edifici, a l'espai del pati i lleugerament descentrada. La torre ofereix un aparell regularitzat de pedres retocades lligades amb morter i disposades en filades horitzontals, de factura medieval. Els fonaments de la torre (d'1 m d'alçada) són visibles i recolzen directament sobre el terreny natural.

Pel que fa als precedents arqueològics, tan sols disposem dels resultats de les troballes efectuades al rodal de l'edifici durant els anys 1968-70 per part del Grup Pro-Arqueologia de Sta. Perpètua de Mogoda, en el decurs de les quals es van descobrir restes pertanyents a època ibèrica-republicana i a l'edat del bronze (VINYALS: 1984, 26-33).

Referències històriques: la documentació escrita

La relació directa entre el topònim de Torreferrussa i el de Canalies la tenim en un document de 1571 en què es diu explícitament «[...] la Torre Ferrussa,

antigament anomenada de Canalies».¹ L'historiador local Fermí Vinyals, en el seu llibre sobre la història de Santa Perpètua de Mogoda, ja l'havia identificada com a tal a tall d'hipòtesi (VINYALS: 1994, 128) i altres historiadors han seguit aquesta idea i l'han reforçat tot aportant noves investigacions en aquest sentit (VILAGINÉS: 2006, 185). Així, a partir de la intervenció arqueològica i l'estudi del conjunt és possible presentar, en aquesta comunicació, la confirmació física d'aquesta evidència documental i la relació entre Torreferrussa i Canalies com una mateixa entitat històrica.

Les primeres referències documentals que coneixem que fan esment del topònim Canalies apareixen per primer cop a finals del s. X (concretament l'any 998), en una permuta de terres on s'esmenta, per tal de definir els límits del lloc de Mogoda, el riu de Canalies. Durant tot el s. XI aquest topònim es va repetint referit al torrent que passa pel costat oest de l'edifici actual, avui anomenat riera Seca o riera de Santiga. Així mateix, també el trobem referit a la Vall de Canalies, la depressió causada per aquesta torrentera² (RIUS: 1945; VINYALS: 1994).

Cap a finals del s. XI tenim documentat un alou situat al costat de la riera de Canalies. Aquest estaria format per cases, terres i arbres de diferents gèneres.³ Segons Vinyals, aquest alou estaria situat al nord de l'edifici actual de Torreferrussa, el qual hauria estat erosionat per la riera i no en quedarien vestigis (VINYALS: 1994, 109). Al nostre entendre, però, sí que podria fer referència a algun petit assentament, tal vegada el mateix que després es convertirà en la *domus* de Canalies i l'actual Torreferrussa.

A principis del s. XII, en un document de 1104 en què s'estableix una cessió de terres al monestir de Sant Cugat s'esmenta la construcció d'una torre al lloc de Canalies⁴ (FARÍAS: 2002).

1 Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals, Hisenda, Mercedaris, vol. 2962.

2 Aquestes referències es troben en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès (RIUS: 1945) en els documents 412, 486, 1011, etc.

3 Arxiu Capitular de Barcelona. Diversorum B 1 - II - 1075, doc. 614.

4 Ramon Maier i la seva esposa cedeixen al monestir de Sant Cugat del Vallès una sèrie de béns a les parròquies de Gallecs i Parets, al lloc de Canalies, on el seu gendre Udalgaríus i la seva filla Maiasendis construïen una torre (Cartulari de Sant Cugat del Vallès, doc. 784), citat a FARÍAS: 2002, pàg. 44.

No serà fins al 1138 que apareix la menció de *Domus de Canalies*.⁵ La casa forta de Canalies estaria inserida en la xarxa de castells i senyories jurisdiccionals en la qual les *domus* anirien associades a la petita noblesa feudatària d'altres nobles.⁶ S'ha d'entendre, doncs, que la implantació d'aquestes domus o cases fortificades respon al procés general d'implantació dels models socials i econòmics del feudalisme ple durant el s. XII (BOLÒS: 1998 i 2000; FARÍAS: 2002). Aquestes estaven lligades generalment a llinatges de l'extensa petita noblesa local.⁷ En el nostre cas això es fa notar amb l'aparició en els documents durant el s. XII de personatges que ostenten el cognom de Canalies (RIUS: 1945; VINYALS: 1995).

Els documents de finals del s. XIII que tenim sobre la *domus* de Canalies ens mostren una realitat creada durant tot aquest segle. Els Canalies, petits senyors feudataris dels Bell-lloc, tenien el domini sobre nombroses terres, drets diversos sobre part del delme de l'església de Santa Perpètua (consagrada el 1178), així com el monopoli de la farga, situada al costat de l'edifici parroquial.⁸

En aquest sentit, i per la seva rellevància en la història de la Torreferrussa, cal esmentar la figura d'Elisenda de Canalies, que en el seu testament, el 1277, deixa al seu fill Bernat no només la casa amb totes les seves propietats (inclosa la farga), sinó també els drets que tenia sobre la parròquia de Santa Perpètua, el delme que tenien els Bell-lloc.

A partir del s. XIV les referències documentals als Canalies s'acaben i només a partir d'altres documents sabem que durant la primera meitat del segle XIV s'havien anat venent els drets, censos i delmes que havien estat anteriorment dels Canalies. La majoria els trobem en mans dels qui es convertirien, el 1343, en senyors jurisdiccionals del terme de Santa Perpètua, els Sant Vicenç (llinatge d'una de les famílies nobles del Vallès i el Maresme, associada al castell de Sant Vicenç o Burriac). Aquesta senyoria, però, passà pocs anys després, el 1354, a la Pia Almoina i més tard, el 1434, a la cartoixa de

Montalegre (VINYALS: 1995; OLIVER: 2003; PÉREZ: 2004).

Durant el s. XV no tenim notícies de la Torreferrussa o l'antiga domus de Canalies. Segurament, una recerca aprofundida de la documentació aportaria més informació sobre el particular.

Un parell de segles més tard, el 1571, sabem que Torreferrussa pertany a Gerònima de Castellet i Gasius, vídua de Francesc de Castellet, que durant la segona meitat del segle XVI havia estat venent i establint censals sobre part de la propietat per tal d'eixugar deutes. Finalment sembla que la Torreferrussa acaba en mans de Sebastià Portulès, ciutadà de Barcelona, que va pagar el deute a finals del s. XVI.⁹

La intervenció arqueològica: l'evolució històrica del conjunt

La intervenció arqueològica a l'interior de l'edifici de Torreferrussa s'emmarca en el projecte de rehabilitació de l'edifici per tal d'instal·lar-hi el Centre de la Propietat Forestal. La intervenció es va dur a terme en dues fases: la primera el 2002 (MELO: 2002) i la segona el 2004 (MELO: 2004).¹⁰

Durant aquests treballs s'ha excavat pràcticament la totalitat de l'interior de l'edifici; en manca la zona de l'entrada (part del sector 7) i els dos cossos d'època contemporània (sectors 8 i 9) adossats a l'estructura original, en els quals es va efectuar un control visual dels treballs de remodelació ja que aquests no afectaven en profunditat les restes arqueològiques. Cal dir que tota la zona perimetral de l'edifici no ha estat objecte de cap intervenció arqueològica, tot i ser un espai d'alt interès arqueològic.

L'excavació de 2002 i 2004 ha permès identificar les estructures pertanyents a la *domus* de Canalies (s. XII) citada als documents, així com explicar la seva evolució estructural des d'una casa fortificada a un

5 En el testament sacramental de Guillem de Canalies, aquest deixa a la seva germana Sança la domus de Canalies amb tots els seus aïous (Arxiu de la Corona d'Aragó. Carpeta Ramon Berenguer IV, perg. 89) (FARÍAS: 2002, 44).

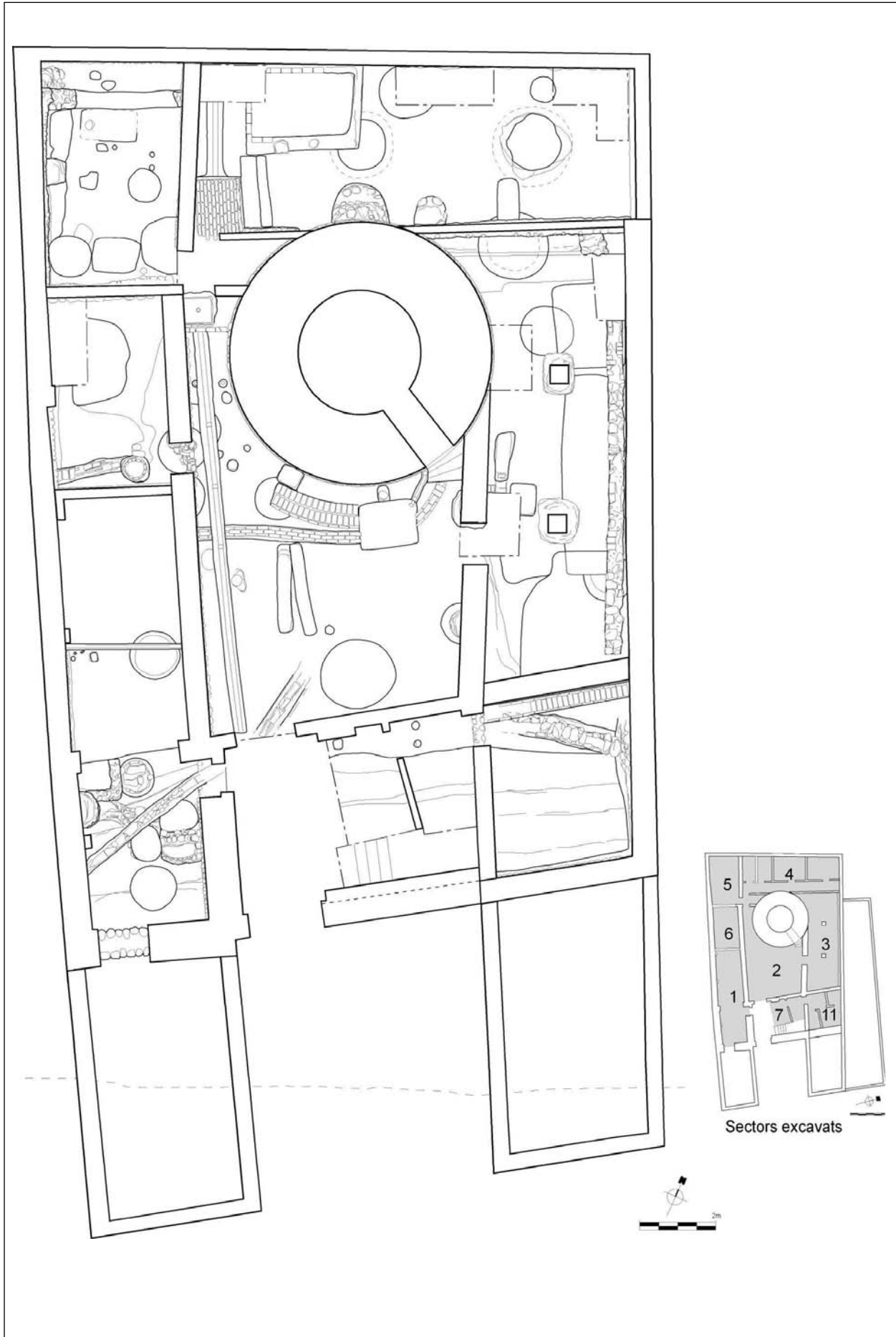
6 Un document de 1141 parla dels drets que tenia Guillem de Castellbell sobre la domus de Canalies (DCM, doc. 137) (OLIVER: 2003, 57).

7 Pràcticament tots els casos de domus fortificades i petits castells documentats en l'àrea de la província de Barcelona es relacionen amb un llinatge familiar determinat que alhora és vassall d'altres famílies nobiliàries més poderoses; en podem veure un bon exemple en el recull exhaustiu de Catalunya Romànica sobre les comarques del Vallès (Oriental i Occidental), Osona, Maresme, Bages, etc. (DA. Catalunya Romànica, volums diversos).

8 El 1275 Elisenda de Canalies cobrava el dret de llòcol (en relació amb el monopoli de la farga) a tots els masos de la parròquia de Santa Perpètua (Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals, Montalegre, 12, 575) (VINYALS: 1995, 124 i 128; OLIVER: 2003; VILAGINÉS: 2006).

9 Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals, Hisenda, Mercedaris, vol. 2962.

10 Els treballs arqueològics van ser sufragats pel Centre de la Propietat Forestal del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya i duts a terme per l'empresa Arrago, SL, sota la direcció de l'arqueòloga Joana Melo i Colldelforns. Des d'aquí voldríem expressar el nostre agraïment al Sr. Xavier Mateu, director del Centre, per la bona predisposició i l'interès demostrat durant els treballs realitzats.

Planta general de l'edifici de Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda) amb les restes localitzades durant les dues fases d'intervenció arqueològica.

mas, dedicat bàsicament a l'explotació agrícola dels seus dominis.

Relacionat amb aquesta edificació s'ha localitzat un fossat defensiu associat a la construcció de la torre circular que presideix l'edifici i 17 sitges al seu voltant amortitzades en diferents moments durant època medieval. S'ha pogut determinar l'existència de murs corresponents a un casal gòtic construït al s. XV integrats en l'edifici actual. També s'han documentat una sèrie d'estructures que manifesten la transformació profunda de l'espai durant època moderna, configurant un mas dedicat a l'explotació agrària. Per altra banda, s'ha constatat l'existència de potents rebaixos fets successivament en el temps a pràcticament tota la superfície del jaciment que han malmès força les restes arqueològiques més antigues. En aquest sentit, cal dir que els fonaments de la torre sobresurten uns 120-130 cm per sobre del nivell de circulació actual per alguns punts, fet que ens dóna una idea aproximada del nivell de circulació d'època medieval. Les sitges, però, mostren un grau d'arrasament desigual entre elles, de manera que es dedueix que els rebaixos documentats s'haurien produït en diferents èpoques i de manera successiva, i no en un sol moment com en un principi es podria pensar.

L'evolució d'aquest jaciment és comparable a la d'altres domus o petits castells excavats aquests darrers anys al territori català com poden ser la Torre de Benviure (St. Boi de Llobregat, Baix Llobregat) (VILA: 1998), la Torre del Fonollar (St. Boi de Llobregat, Baix Llobregat) (BARREDA: 1998), la Torre de la Pobla (Súria, Bages) (MORERA: 2002) o la Domus de l'Olivet (Canovelles, Vallès Or.) (PUJADES; SUBIRANAS: 1998).

Conclusions: les fases evolutives

– Fase I. *Ante quem* inicis s. XII

Arqueològicament, la primera fase d'ocupació de l'indret la situem amb anterioritat a la construcció de la torre, amb l'existència de tres sitges (sitges 10, 14 i 15) ubicades al cantó nord del jaciment i més o menys agrupades. Les sitges 14 i 15 van aparèixer totalment reblertes per una massa compacta de morter i pedres escairades (UE 191 i UE 192, respectivament) que es lligava amb els fonaments de la torre. De fet, formava part de la mateixa estructura constructiva, com si, en fer-la, haguessin amortitzat simultàniament totes dues sitges per evitar un espai de terra flonja o buit sota els fonaments. Les sitges no van aportar material arqueològic signifi-

tiu (alguns fragments de ceràmica grisa medieval), però per la seva relació estratigràfica es datarien forçosament amb anterioritat a la construcció de la torre i evidenciarien una ocupació precedent.

Pel que fa a la sitja 10 (UE 175) i la sitja 1 (UE 21), el material del seu rebliment no és prou clar per poder determinar el moment de la seva amortització dins el període altmedieval. Malgrat això, el seu grau d'arrasament (força important) les situa en aquesta primera fase, ja que seria molt semblant al de les sitges 14 i 15.

Per altra banda, una altra agrupació de sitges, formada per les sitges 2 (UE 60) i 3 (UE 67), es podria atribuir a aquesta primera fase ja que es troben tallades per la sitja 4 (UE 62), clarament atribuïble a una fase posterior dins del s. XII. Es troben situades al cantó oest de la torre, alineades entre si. El seu estat de conservació (tan sols uns 20 cm), per un cantó, i la manca de material arqueològic determinant recuperat en els seus estrats de rebliment, per l'altre, fan que l'adscripció a aquesta primera fase, i formant part d'aquest assentament o ocupació anterior al s. XII, sigui una hipòtesi.

– Fase II. Segles XII-XIII

Aquesta fase s'inicia amb la construcció d'una torre (UE 58) de planta circular, molt comuna al territori català, a principis del s. XII.

La torre de Canalies fa 6,85 m de diàmetre exterior i 3,25 m de diàmetre interior, amb uns murs d'1,80 m de gruixària. Presenta una alçada de 8,70 m amb una finestra a 5 m des del nivell de circulació actual. Aquesta, obra amb una llinda recta d'un sol bloc de pedra, dóna actualment a un primer pis. Aquesta finestra podria haver estat en origen la porta d'accés a l'interior de la torre. Actualment, a la planta baixa de l'edifici hi ha una porta feta segurament durant l'època moderna o contemporània que dóna accés a la planta baixa. A nivell del primer pis, s'hi obre una altra porta que facilita l'accés a aquesta des del primer pis de l'edifici annex. Es tracta, però, d'una obra d'època posterior, potser corresponent a l'edificació del primer pis de l'edifici durant l'època moderna. Els fonaments vistos tenen una alçada irregular d'uns 120-130 cm.¹¹

La torre presenta una fabrica molt regular, feta de petits carreus rectangulars ben escairats i disposats regularment en fileres horitzontals. Pel que fa a la construcció, s'assembla molt a la torre de la Pobla (Súria, Bages), aquesta, però, datada dins el s. XI (MORERA: 2003), o a la torre del Castell del Villar (St.

11 L'estudi arquitectònic de la torre i l'excavació arqueològica del seu interior no es van realitzar, ja que no formava part d'aquesta primera fase del projecte, en no quedar afectada per la remodelació arquitectònica de l'edifici.

Feliu de Codines, Vallès Or.), datat a l'entorn del s. XII (BOLÓS: 1991).

Al voltant de la torre, i segurament en el mateix moment cronològic que aquesta, es va excavar un fossat defensiu (UE 49). Es troba situat al costat sud de l'edifici i pren una orientació est-oest.

Tan sols es va poder excavar i documentar el vessant nord d'aquest fossat, ja que el perfil sud es trobava fora del perímetre d'excavació. Presenta un perfil en forma de «V» amb una amplada estimada d'uns 4,30 m, una profunditat màxima documentada de 2,87 m (sense arribar al fons) i una llargada documentada d'uns 16 m.

No tenim indicis clars per situar el moment de l'excavació del fossat en l'etapa altmedieval, però no seria descabdelat situar el seu moment d'ús en el mateix moment de construcció de la torre, formant part tot plegat d'un conjunt de caire defensiu.

L'existència del fossat s'explicaria per la situació en què es troba l'edifici medieval: pel costat oest, i a poca distància, s'hi emplaça un petit barranc o desnivell per on passa l'actual riera Seca, la torrentera esmentada en els documents com a riu/riera de Canalies. El costat meridional és el que sembla més desprotegit, per la qual cosa haurien excavat el fossat en aquest indret. Pel que fa als costats nord i est, cal dir que el paisatge dels voltants de l'edifici ha estat profundament transformat i urbanitzat, de manera que l'edifici de la Torre Ferrussa es troba en un nivell inferior respecte a aquests costats (una mica ensotat). En aquest sentit podria ser que el fossat, pel cantó est, efectués un gir vers el nord per protegir el flanc oriental de l'edifici davant possibles atacs.

Al voltant de la torre, i dins el perímetre que forma el fossat, s'han localitzat un total de 9 sitges, amortitzades successivament durant els segles XII i XIII que ens podrien indicar l'existència d'edificacions annexes a la torre circular, com a espais d'habitació i magatzem. Totes aquestes sitges es troben en un estat de conservació molt precari i molt arrasades a causa de les diferents remodelacions i rebaixos que ha sofert aquest espai.

A partir dels materials arqueològics recuperats en els rebliments de les sitges i a partir dels seus diferents graus d'arrasament, hem pogut distingir diversos moments d'ús i amortització d'aquestes sitges. Per una banda, hi hauria el grup format per les sitges 4 (UE 62) i 19 (UE 363) (situades al sector 2) i la sitja 8 (UE 136), situada al sector 3, que haurien estat amortitzades en algun moment dins el s. XII. El seu material està format bàsicament per ceràmica grollera de pasta reductora homogènia de color gris clar i gris fosc, i en menys grau ceràmica grollera de cuita oxidant.

Per una altra banda, tenim la sitja 9 (sector 3 i 4) i la 12 (sector 4), amb amortitzacions dins el s. XIII. La sitja 9 (UE 133 i 149) va proporcionar un lot interessant de materials. Aquest lot està format principalment per ceràmica grollera de pastes ataronjades i grises (majoritàriament olles) de vores exvasades de perfil en «S». En aquest estrat es va documentar la presència de dues grans tapadores de ceràmica molt grollera de pasta taronja i grisa o marró, una de les quals tenia digitacions formant línies a la cara superior. Aquestes peces són característiques d'aquest període de la segona meitat del s. XIII amb paral·lels a Sabadell i al forn de ceràmica de la Vinya d'en Sant (Castellar del Vallès), i s'han interpretat com a tapadores de sitges o de grans tenalles (ROIG; ROIG: 2002; ROIG; COLL; MOLINA: 1995b). Així mateix, es va documentar la presència d'una petita gerreta/setrill amb vidrat de color verd i cos estriat, amb nansa de secció lenticular aplicada i bec pinçat present en conjunts de la segona meitat del s. XIII, amb exemplars idèntics a la vila de Sabadell. Com a peça curiosa cal esmentar un fragment de vora d'un ataïfor, una mena de plat/bol obert amb vora d'ala característic de la ceràmica islàmica valenciana del s. XII/XIII. Aquest presenta una pasta ataronjada amb puntets blancs de calç i està vidrat a l'interior amb un esmalt verd turquesa, i a l'exterior un vidrat verd clar (GISBERT; BRUGUERA; BOLUFER: 1992). Aquest material podria situar l'amortització de la sitja 9 durant la segona meitat del s. XIII, amb paral·lels a diversos jaciments de l'àrea del Vallès (ROIG; ROIG: 2002; ROIG; COLL; MOLINA: 1995b).

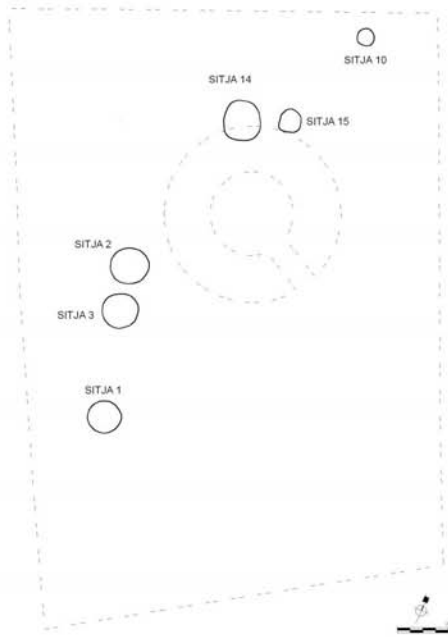
El material de la sitja 12 (UE 219 i 221) està compost bàsicament per ceràmica grollera de cuites oxidoreductores amb presència d'alguna peça vidrada (un fragment de cassola amb vidrat verd) i la presència de fragments d'una gran tenalla de factura molt barroera semblant a la que també van proporcionar els rebliments inferiors del fossat (UE 403 i 385), per la qual cosa en situem la amortització a finals del s. XIII - inicis del XIV (potser al voltant de l'any 1300).

Finalment, les sitges 5, 7, 13 i 20 (situades als sectors 3, 4 i 2, respectivament) formarien un grup heterogeni amb una cronologia més àmplia dins els segles XII-XIII. L'escassetat de materials que van aportar els seus rebliments fa impossible precisar-ne més la cronologia.

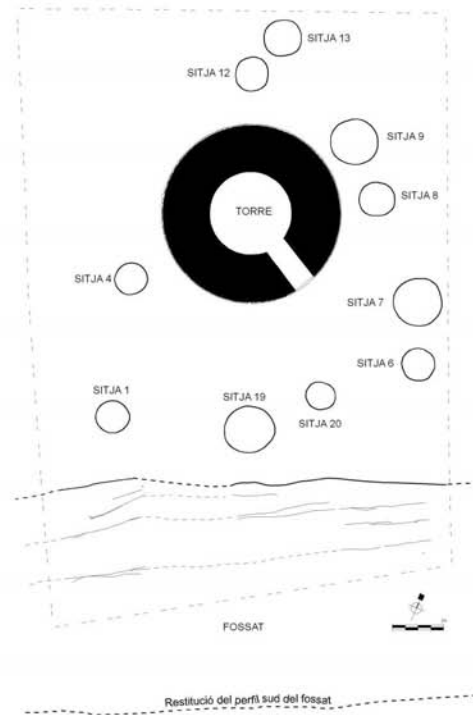
Aquesta fase acabaria a finals del s. XIII i l'inici XIV amb l'amortització del fossat, que evidencia una transformació definitiva de les funcions militars i defensives que podria haver tingut durant els segles precedents.

Sembla que aquesta amortització del fossat va ser unitària, és a dir, feta en un sol moment cronològic.

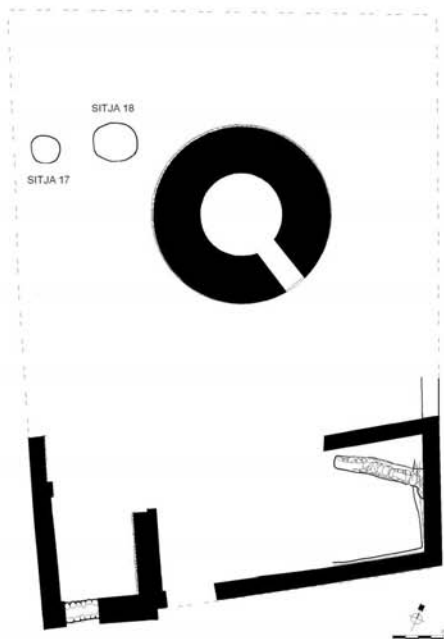
FASE 1. El primer assentament (*ante quem* s. XII)

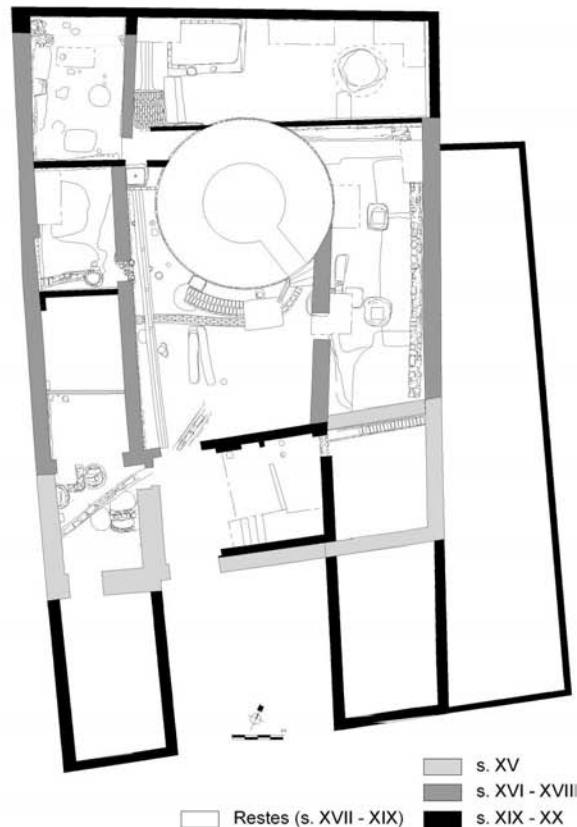
FASE 2. La domus Canalies (s. XII - XIII)

Fase 3. Torreferrussa. Construcció edifici (s. XIV - XV)

FASE 4. Època moderna i contemporània (s. XVI - XX)

Plantes de les fases evolutives de l'edifici de Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda).

Vista de la sitja 14 i del seu rebliment massís de pedres lligades amb morter de calç UE 191. S'observa com l'estructura es lliga a la torre medieval del s. XII (UE 58) situada al seu darrere.

Els seus estrats de rebliment són força homogenis, formats sobretot per terres argiloses, amb unes potències considerables (entre els 60-80 cm). Al cantó oest del tram localitzat es va documentar un estrat (UE 114) compost per morter de calç i pedres barrejades que formava una estructura compacta que recolzava directament sobre el retall del fossat. Segurament pertany a les restes de morter llençat en fresc (quan encara era moll) producte d'alguna obra constructiva realitzada en aquell moment. Creiem, doncs, que es tracta d'una amortització intencionada i feta en un període de temps curt.

El material ceràmic recuperat en els estrats de rebliment sembla, en general, contemporani a la colmatació d'aquest ja que els fragments són força grans, formen peces quasi senceres (sobretot en l'estrat UE 403) i no estan rodats, sinó que en molts casos el tall és net. El lot es compon bàsicament de ceràmica grollera medieval de cocció oxidant i reductora (olles sobretot) de pasta taronja, grisa i marró, amb presència de ceràmica grisa i oxidant fina en nombre menor, com també ceràmica amb vidriat monocrom. En destaca un conjunt de diversos poals documentats en un mateix estrat (UE 403), tots ells de pastes beix clares i amb vidriat superior verd clar. També és interessant la presència d'una vora de sitra de ceràmica grisa fina amb decoració de línies horitzontals i meandriformes molt primes

Vista de la part inferior de la torre (s. XII) situada al centre de l'edifici. S'observa la finestra oberta en el primer pis, la porta d'accés actual i la seva fonamentació descalçada (en el moment de la fotografia, tapada per una potent capa de ciment).

a la part superior de la peça. Trobem paral·lels d'aquesta a la rectoria vella de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.), datable a inicis del s. XIV (ROIG; COLL; MOLINA: 1995a, 91). A més, és significativa l'absència absoluta de ceràmica decorada en verd i manganès, i també d'importacions valencianes de cap tipus. Tampoc no s'han documentat peces que se solen situar a la segona meitat del s. XIII com poden ser els setrills/ampolletes vidrats en verd monocrom i cos estriat, les grans tapadores grolleres amb digitacions, els cossis de ceràmica grollera oxidant, etc., presents en les sitges anteriors (ROIG; ROIG: 2002). Així doncs, situariem aquesta amortització entre finals del s. XIII i molt a l'inici del s. XIV.

– Fase III. Segles XIV-XV

Aquesta fase es caracteritza per la gran transformació de l'espai que rodeja la torre. Tal com hem dit, a finals del s. XIII - inicis del XIV el fossat defensiu que envoltava la torre va ser colmatat totalment.

Tenim poques restes arqueològiques atribuïbles al s. XIV. Tan sols es van documentar dues sitges agrupades al cantó nord-oest de la torre, al sector 6. Es tracta de les sitges 17 (UE 277) i 18 (UE 281). Els seus estrats de rebliment (UE 276 i 280, respectivament) van proporcionar alguns fragments de ceràmica decorada en verd i manganès i monocrom

Secció nord - sud del tram est del fossat (UE 49).

manganès (motiu de l'estrella - asterisc) de producció catalana. Aquesta ceràmica, i l'absència de ceràmica blava d'importació valenciana, permet situar l'amortització d'aquestes sitges dins el s. XIV.

Al cantó sud del jaciment, per sobre dels nivells de rebliment del fossat, es va documentar tot un seguit d'estrats d'anivellament i circulació, de poca potència, que es podrien datar en el segle XV. Presenten alguns fragments de ceràmica decorada en blau gòtic de producció catalana i ceràmica decorada en blau i reflex valencià, així com ceràmica decorada en verd i manganès català.

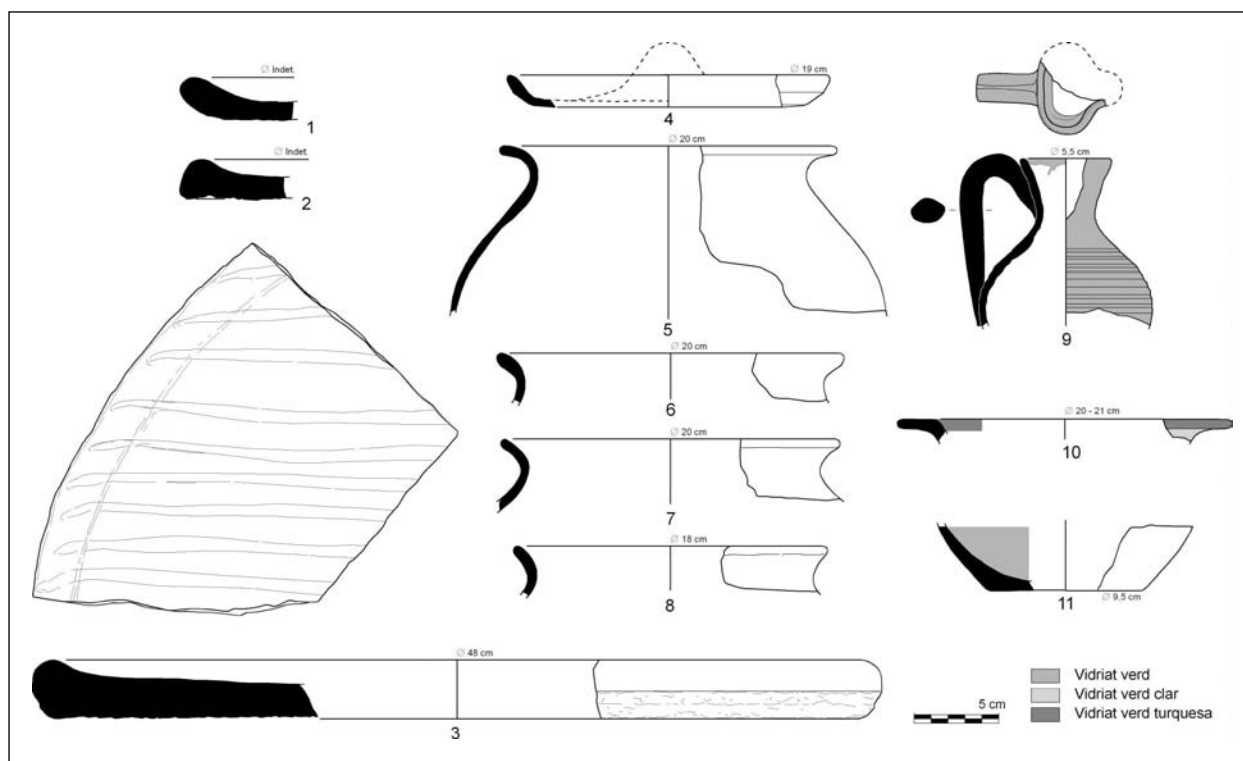
Durant el s. XV, a la part sud del jaciment es va construir un cos de planta rectangular que segurament ampliava les dependències originals de la torre, la qual cosa convertia la propietat en un edifici residencial d'exploatació agrària (tipus mas). Es troba emplaçat al mateix indret on hi havia hagut el fossat. De fet, els fonaments del mur sud i el mur est UE 320 i 326 d'aquesta construcció es retallaven en els estrats de rebliment del fossat.

Es tracta d'un edifici de planta rectangular, de 17 x 6 m, que es disposa seguint un eix est - oest. Els murs estan fets de còdols escairats lligats amb morter de calç i presenten una amplada d'uns 60 cm.

Els murs sud (UE 320) i est (UE 326), que tenen una mateixa fonamentació, i el que tancaria l'edifici pel cantó oest es troben conservats en alçat dins l'entramat de parets de l'edifici actual. El mur nord segurament no es conservava en tota la seva llargada i només va poder ser documentat al cantó est (UE 319).

L'estudi arqueològic dels paraments de l'edifici es troba pendent d'execució, ja que en el moment de la intervenció estaven recoberts per una capa molt gruixuda de ciment que en feia impossible la lectura.

Durant el desmuntatge parcial del mur UE 319, i incrustat en el seu morter de reblla, es va localitzar un fragment de plat d'ala decorat en blau i reflex de producció valenciana (Manises) (GONZÁLEZ: 1944, 446-447 i làm. XV). Presenta unes faixes opaques triangulars alternades amb faixes d'espitals disposades concèntricament a la peça en quatre registres. Aquests es troben separats pel motiu de la «rosa gòtica» pintada en blau. Trobem paral·lels d'aquest tipus de decoració àmpliament representat en conjunts de mitjan s. XV en alguns jaciments catalans com, per exemple, el castell de Llinars del Vallès (MONREAL; BARRACHINA: 1983), a Mataró (CERDÀ: 1991, 172) i al fossat urbà de la vila de Sabadell (ROIG; ROIG: 2002).

Material de la sitja 9 (UE 133 i 149). Segona meitat s. XIII. Ceràmica grollera òxido-reductora: 1 – 2.- Grans tapadores. 3.- Gran tapadora amb digitacions. 4.- Tapadora. 5-8.- Olles. Ceràmica vidrada en verd: 9.- Gerreta /setrill de cos estriat vidrada en verd. 10.- Ataïfor vidrat turquesa interior i verd clar exterior. 11.- Fons de recipient tipus gerreta vidrat interior verd clar.

Associat a aquest edifici del s. XV es va localitzar una canalització d'aigua (UE 346) que es lligava físicament als fonaments de l'edifici i que formava part, doncs, d'un mateix moment constructiu. Presentava uns laterals fets de còdols que en alguns punts estaven recoberts i lligats amb morter de calç. La coberta era de petites lloses col·locades planes. Tenia una amplada entre 50-60 cm i una llargada conservada d'uns 3,5 m. Es trobava situada al cantó oest del sector 11, amb un pendent suau vers l'oest, cap a on enllaçava amb el mur UE 158 per desembocar a l'exterior de l'edifici (aquesta part no s'ha pogut documentar).

Resumint, doncs, durant el segle XV es va construir un nou edifici que segurament completava i tanca-va l'estructura de la casa forta pel costat de migdia. Aquestes obres fan entreveure un canvi d'orientació econòmica i social de la propietat. Si durant el s. XII-XIII ens trobàvem amb una família de la petita noblesa més o menys militaritzada que s'imposava en el territori controlant l'extracció del delme i l'excedent pagès, formant part de la xarxa castral pròpia de la societat feudal, a partir del s. XIV aquestes estructures semblen entrar en crisi. Els àmbits de poder es centralitzen en poques mans i cada cop més les ciutats o els nuclis de població prenen importància en l'organització i l'administració social

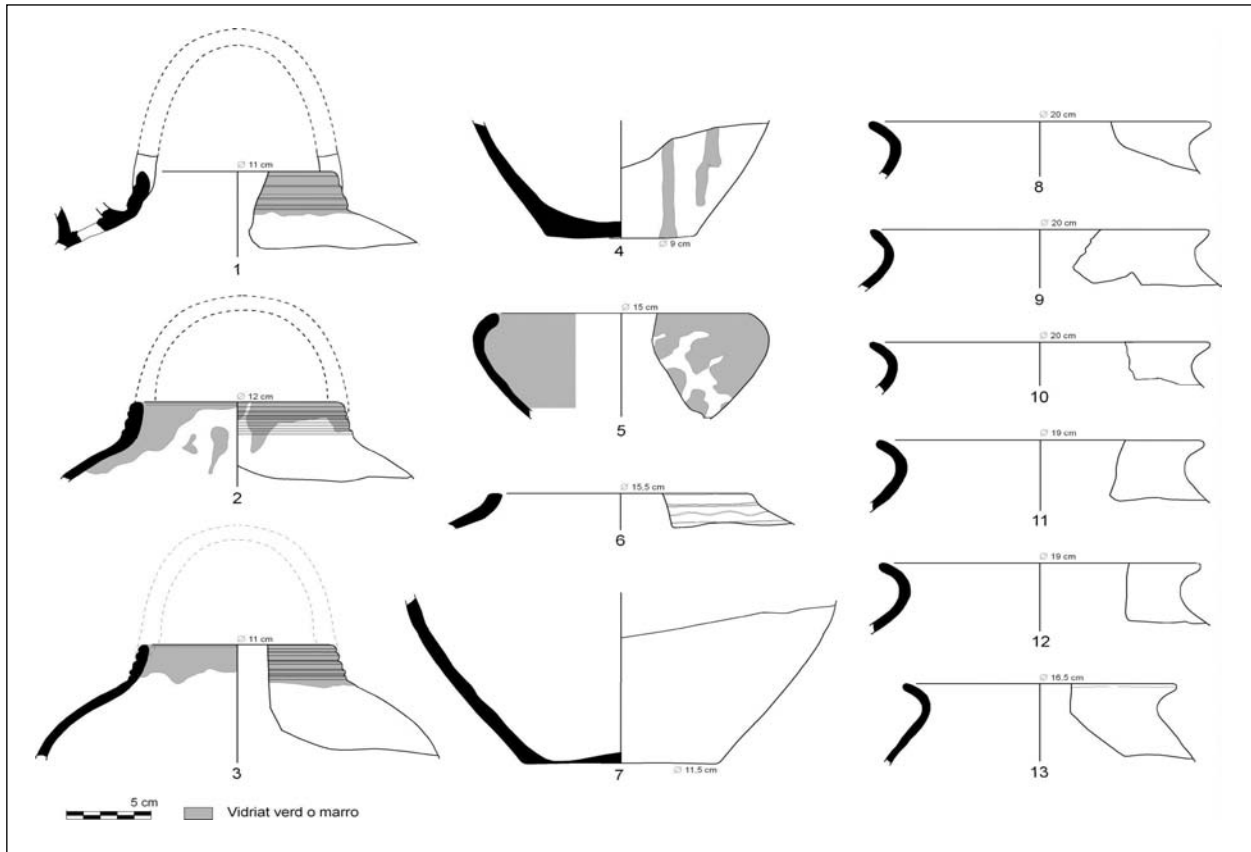
del territori. Igual que en altres casos de *domus* o petits castells, s'observa que durant els segles XIV-XV es modifiquen les edificacions preexistents, o se'n creen de noves, per tal d'adequar i convertir les torres i/o castells anteriors en masos dedicats a l'explotació agrícola dels seus dominis.¹² En els casos en què això no passa, generalment aquests nuclis s'abandonen –com seria el cas de la *domus* de l'Olivet (PUJADES; SUBIRANAS: 2000).

– Fase IV. Època moderna i contemporània, s. XVI-XX

Hem cregut convenient agrupar les fases moderna i contemporània en un sol apartat per donar més importància a les fases medievals i baixmedievals, que eren els períodes més desconeguts de l'evolució d'aquest edifici. És clar, però, que les èpoques moderna i contemporània presenten una complexitat igual o superior a les fases anteriors, així que deixem per a una altra ocasió l'exposició de les conclusions del seu estudi. En aquesta comunicació, doncs, tan sols farem una ullada ràpida a les troballes més significatives de les campanyes arqueològiques realitzades fins ara, sense entrar en més detalls.

A partir de l'època moderna, Torreferrussa esdevé un mas més en l'entramat del poblament dispers

12 Cal fer notar la quantitat de masos d'època moderna que en la documentació medieval s'anomenen *domus* (*Catalunya Romànica*, volums diversos).

Material del rebliment del fossat (UE 403 i UE 385). Ceràmica vidrada: 1 – 3.- Poals. 4.- Fons de poal. 5.- Cassola vidrada marró. Ceràmica grisa fina: 6.- Sitra decorada amb línies incises. 7.- Fons de peça tipus gerra. Germànica grollera òxido reductora: 8 – 13.- Olls.

del municipi de Santa Perpètua de Mogoda. Fins a principis del s. XX l'explotació va estar en funcionament, com ho demostren les restes arqueològiques associades a aquest període.

Arqueològicament es documenta que durant els segles XVI i XVII es va dur a terme una important remodelació estructural de l'edifici i l'àrea del voltant que va transformar substancialment els espais en zones funcionals relacionades amb les activitats agrícoles. Aquestes obres foren d'especial rellevància, i tal vegada caldria relacionar-les amb un creixement econòmic de la propietat o també al canvi successiu de propietaris.

En primer lloc, s'han pogut constatar uns grans rebaixos de tot l'espai que envolta la torre, sobretot amb l'eliminació dels nivells de circulació d'èpoques anteriors. Per això trobem que tots els estrats d'anivellament i circulació d'època moderna recolzen directament sobre el terreny natural.

En segon lloc, cal dir que les reformes, pel que fa a l'estructura, varen ser profundes i força diverses, fins a conformar la fisonomia de l'edifici actual. Podem distingir diverses fases en aquestes remodelacions que es relacionen, també, amb els diversos retalls i estructures subterranis localitzats. Tal com hem dit, la lectura de paraments i el seu estudi encara no s'ha fet i, per tant, el que es proposa aquí

és fruit de la relació d'aquests murs amb les restes arqueològiques subterranies.

Durant el s. XVII es devien construir els cossos laterals a la torre tal com els coneixem ara (sectors 1 i 3). Els estrats d'anivellament del sector 3 amb material del s. XVII arribaven fins al terreny natural, cobrint estructures amortitzades durant aquest segle. En el cas del sector 1, tenim que els fonaments del mur UE 64 (divideix el sector 1 i el 2) tan sols estan formats per una filera de còdols, assentats directament en el terreny natural. Associat a aquest moment es va poder documentar l'existència d'un gran retall (UE 10) de planta rectangular situat al cantó oest del sector 3, de 5,5m de llargada, 1,18 m d'amplada i 1,66 m de profunditat. No tenia cap tipus d'encaix o estructura visible d'accés i no semblava relacionar-se amb cap estructura del sector. La seva funcionalitat ens és desconeguda ara per ara. Estava reblert per un sol estrat amb presència de materials arqueològics que situen la seva amortització durant la segona meitat del s. XVII.

Una altra estructura pertanyent a aquesta fase és un pou d'aigua (UE 381) fet d'obra i excavat en els estrats de rebliment del fossat, al costat sud-oest del sector 1. La part superior del pou estava obrada amb còdols lligats amb argila, amb una pedra de molí a la part superior que feia de repisa. Aquesta estructura respon, segurament, a la necessitat d'evi-

tar els estrats flonjos de rebliment del fossat. El pou estava amortitzat per un sol estrat d'argila vermello-sa (UE 392), el qual va proporcionar peces decorades en blau català i altra ceràmica enquadrible dins el s. XVII. Aquest pou podria haver estat fet en època baixmedieval i haver-se mantingut en ús fins al s. XVII, en què hauria estat colmatat definitivament.

Al sector 4, al costat nord de la torre, es va documentar una sitja de grans dimensions, de perfil irregularment bitroconcònic amb el fons pla. Hauria estat amortitzada a mitjan s. XVII, moment en el qual es va anivellar el sector. Els materials de l'interior de la sitja i els recuperats en l'estrat d'anivellament (UE 155) són molt semblants. En tots dos es documenta la ceràmica blava catalana característica del s. XVII, terrissa diversa i alguns fragments de ceràmica d'importació italiana de la zona de la Ligúria, del tipus berettino (blau sobre blau), dataada a finals del s. XVI - principis del XVII (CERDÀ; TELESE: 1994).

En aquest mateix sector 4 es van documentar dos retalls (UE 200 i UE 408) fets al terreny natural i coberts per aquest estrat UE 155, a l'interior dels quals hi havia l'esquelet d'un porc en connexió.

Durant el s. XVIII es va continuar ampliant l'edifici vers el cantó nord, amb la construcció dels murs dels sectors 5 i 6 al costat oest de la torre. Segurament l'alçat del segon pis de l'edifici actual (fet de tàpia) forma part d'aquestes remodelacions.

Pertanyents a aquest període es van documentar diversos retalls excavats al terreny natural que segurament corresponen a encaixos d'algun tipus d'estructures aèries (tal vegada maquinària preindustrial) relacionades amb les diferents tasques agrícoles associades a un mas. Moltes d'elles no han estat identificades funcionalment. Es tractaria dels retalls UE 263, 264, 266, 268, 279 localitzats en el sector 6, i els retalls UE 273 del sector 5. Al costat sud de l'edifici, en els sectors 1 i 2 es va documentar una canalització feta de teules enllaçades precàriament amb morter de calç i sorra i alguns còdols. Aquesta canalització prenia una direcció nord-est / sud-oest amb pendent vers el sud per anar a desembocar, segurament, a l'exterior de l'edifici i cap al torrent proper.

Durant el s. XIX es va edificar la part nord de l'edifici (sector 4) i els cossos annexos a la part sud d'aquest (sectors 8 i 9) i es van compartimentar els espais construïts ja d'antic, conformant l'edifici tal com el coneixem actualment. Es constata, doncs, una profunda remodelació dels espais interiors relacionada amb els canvis d'ús d'aquests i la pèrdua progressiva de funcionalitat agrícola de la finca. En aquest sentit cal esmentar la presència de fosses

sèptiques, pous morts i canalitzacions d'aigua documentats a la part nord de l'edifici, lloc on indubtablement s'emplaçarien les comunes o àrees de servei de la casa d'època contemporània.

Bibliografia

ALONSO, I.; MIQUEL, M. (2000). «El castell de Castellterçol: de castell termenat a unitat d'explotació agrària», dins *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (1998)*. Actes, pàg. 210-219. Igualada.

BARREDA, M. L. (2000). «El jaciment arqueològic del Fonollar», dins *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (1998)*. Actes, pàg. 282-292. Igualada.

BOLÒS, J. (1991). «Castell del Villar», dins *Catalunya Romànica. El Vallès Occidental. El Vallès Oriental, vol. XVIII*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg. 416.

—, (1998). «L'arquitectura civil i militar i l'arqueologia», dins *Catalunya Romànica. Visió de Síntesi, Restauracions i noves troballes*, vol. 27. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg. 19-62.

—, (2000). «Els castells medievals a Catalunya», dins *L'arquitectura militar medieval. Jornades d'Història i d'Arqueologia Medieval del Maresme (1999)*. Actes, Mataró.

CERDÀ, J. A. (1991). «Un conjunt de ceràmica del s. XVI procedent de Can Xammar (Mataró)». *Laietania*, núm. 6.

CERDÀ, J. A.; TELESE, A. (1994). «Ceràmica de procedència italiana aparecida en Cataluña». *Laietania*, núm. 9.

DA. *Catalunya Romànica (volums diversos)*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

FARÍAS ZURITA, V. (2002). «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX - XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas». *Acta Mediaevalia*, núm. 23/24.

GISBERT, J. A.; BRUGUERA, V.; BOLUFER, J. (1992). *La Ceràmica de Daniya - Dénia. Alfares y ajuares domésticos de los siglos XII-XIII*. Ministerio de Cultura, València.

GONZÁLEZ MARTÍ, M. (1944). *La ceràmica del Levante Español. Siglos medievales*. Ed. Labor. Barcelona.

MELO, J. (2002). *Informe tècnic de la intervenció arqueològica a Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.), maig-juny 2002*. Informe diplo-

sitat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, juliol de 2002 (inèdit).

–, (2004). *Informe tècnic de la intervenció arqueològica a Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.), febrer-abril 2004*. Informe dipositat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, desembre de 2004 (inèdit).

MONREAL, L.; BARRACHINA, J. (1983). *El Castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MORERA, J. (2003). «L'excavació arqueològica de la torre de la Pobla (Súria, Bages)», dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2002)*. Actes, pàg. 451-457. Sant Cugat del Vallès.

OLIVER BRUY, J. (2003). «Els orígens del règim municipal a Santa Perpètua de Mogoda». *Pols de l'Era*, núm. 1. Passat present i futur de Santa Perpètua. 1a Beca de Recerca Santa Perpètua de Mogoda (2001-2003), Santa Perpètua de Mogoda.

PÉREZ GÓMEZ, X. (2004). *La Cartoixa de Montalegre*. Premi Gumersind Bisbal i Gutsems (2003). Fundació Salvador Vives i Casajuana. Rafael Dalmau ed., Barcelona.

PUJADES, J.; SUBIRANAS, C. (2000). «La Domus de l'Olivet (Canovelles): l'excavació i els materials arqueològics», dins *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (1998)*. Actes, pàg. 400-413. Igualada.

RIUS I SERRA, J. (1945). *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*. CSIC, Barcelona.

ROIG, J.; COLL, J. M.; MOLINA, J. A. (1995a). *L'església vella de Sant Menna. Sentmenat: del segle V al XX. 1500 anys d'evolució històrica*. Ajuntament de Sentmenat. Sentmenat.

–, (1995b). «El forn de la vinya d'en Sant (Castellar del Vallès) i els contextos ceràmics del segle XIII al Vallès». *Arraona*, núm. 17.

ROIG, A.; ROIG, J. (2002). «La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI). Dotze anys d'arqueologia urbana a la ciutat (1988-2000)». *Quaderns d'Arqueologia*, núm. 1. Museu d'Història de Sabadell, Sabadell.

VILA, J. M. (2000). «La torre de Benviure (Sant Boi de Llobregat). Evolució i transformació d'una turre medieval (s. XI-XX)», dins *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (1998)*. Actes, pàg. 414-425. Igualada.

VILAGINÉS, J. (2006). *La gent i el paisatge. Estudis sobre*

el Vallès medieval. Textos i Estudis de Cultura Catalana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

VINYALS, F. (1984) *Notes de la història de Santiga, petit poble del Vallès*. Santa Perpètua de Mogoda.

–, (1994). *Història de Santa Perpètua de Mogoda. Des de la Prehistòria als primers anys del s. XX*. Ajuntament de Santa Perpètua de Mogoda, Santa Perpètua de Mogoda.